

HOLUB A BRUKNER

Miroslav Červenka

Budou tomu dva roky, co v jednom čísle Května vyšly vedle sebe Bruknerova Óda na sušení prádla a Holubův úvodník Náš všední den je pevnina. Zároveň začalo v „kulturní veřejnosti“ velké krčení ramen. Nedůvěra. Neskončila dodnes, neskončí ani po dvou sbírkách, které Brukner a Holub nyní vydali. Kdo chce nedůvěřovat, nedůvěřuje. Zastánci té literární koncepce, která je buď mrtva, buď tak abstraktní, že ztratila praktický význam pro umění, se snaží usilovně přesvědčit všechny ostatní, že kromě jejich tezí není socialistické poezie. Jinými slovy: že socialistická poezie zbankrotovala spolu s těmito tezemi. Mnozí nepřátelé marxismu ostatně rádi uvěří. Kruh autorů okolo Května neuvěřil a zkouší to dál. Nyní tedy Holub a Brukner, básníci snad nejvíce „postižení“ všedním dnem.

Ve zmíněném Holubově úvodníku bylo také několik slov, z nichž bylo lze tušit tzv. nebezpečí naturalismu. Lidé je tedy tušili. Sbíрка Denní služba není ničemu vzdálenější než naturalismu. Naturalismus se, pokud vím, projevuje objektivistickým hromaděním fakt umělecky nezvládnutých, tedy nepodřízených autorově soudu a koncepci. Holubova metoda zobrazení i výrazu je založena na zdůraznění konstruktivního živlu v lyrice, na úplném přetvoření životní suroviny. Jeho básně jsou pevně uzavřenými a přesně rozčleněnými celky, v nichž fakta byla podřízena novému, básníkem diktovanému řádu. Kompozice neslouží jen k tomu, aby materiál básníkových obrazů byl nějakým způsobem uspořádán: je sama hlavním prostředkem výrazu, dominantou, která do značné míry určuje ostatní prostředky, například metaforu, a výběr pojmenování vůbec. Tak třeba v Nemocných budoucnosti jsou paralelní básnické obrazy podřízeny kompozičnímu pohybu „narůstání“ (stupňování hyperboly ve způsobech „atomické rehabilitace“) a kontrastní pointy (slova „futrál“ a „kůlna“ jako protiklad mezinárodní technické terminologie v předchozí části básně).

Kompoziční postupy vystupují tedy u Holuba značně do popředí; projevuje se to už v jejich mnohotvárnosti – ve sbírce je záměrně využito rozdělení na řádky, členění básně na vyšší celky (nepravidelné odstavce), různých typů paralelismu, refrénu a cykličnosti atd. Proto však musíme právě v kompozici hledat svědectví o životním postoji, o základním problému Holubovy poezie.

„Šedivá báseň“ je komponována podle principů cykličnosti a paralelismu; výchozí situace se opakuje v závěru, přičemž cykličnost je provedena co nejpřesněji – závěr je zrcadlový obraz začátku, verše tu nastupují v pořadí přesně obráceném. Střed básně je budován v paralelismech (ne ovšem rytmických, ale významových). Toto uspořádání však zřejmě neslouží náladovému vyznění básně, nelze je srovnávat s výstavbou hudební skladby. Cítíme zřetelně, že opakované počáteční motivy dostávají v závěru nový význam. Po obrazech skrytého bouřlivého rozvoje vědy je původní výrok („nic se nemění“) svým opakováním ironizován, a znamená tedy svůj opak. „Zrcadlové“ pořadí motivů pomáhá vyjádřit ironii.

Kompozice, při níž opakování je spojeno s významovými změnami, a je tedy bezprostředně myšlenkově motivováno, byla nazvána – na rozdíl od typu emocionálního, hudebního – intelektuální, racionalistickou (Žirmunskij). Toto zařazení je sice schematické a akademicky klasifikující, ale v našem případě vyhovuje; vede totiž nejen ke stanovení Holubova „básnického typu“, ale i k ústřednímu konfliktu sbírky Denní služba.

Pro Holuba je charakteristické, že zmíněný kompoziční postup vystupuje v básni místo slovního komentáře, v zájmu střízlivosti a nepatetičnosti výrazu. Tak v rozbírané básni vystačil s přidáním jediného slůvka („říká se“), aby závěru vtiskl onen ostře ironický ráz. Jinde mu stačí ještě menší změny a prostým opakováním vytvoří neobyčejně výraznou pointu. Smrtelně nemocný říká:

*Stejně, za chvíli poletíme
na Měsíc.
My
za chvíli
poletíme
na Měsíc.*

Z anekdotického „příkladu“ je báseň jediným gestem povýšena ve zpěv o překonání smrti, o jednotě mrtvých a žijících. V tomto případě má základní význam členění na řádky a s ním souvisící změna zvukové linie opakovaného verše – zvolnění tempa, zesílení dynamických přízvuků atd.

Velmi zajímavým a originálním způsobem je užito tohoto postupu v básni Interna:

*Sedmibolestní,
lazaři.
Jak puklé sochy*

Nová generace?

*zem je přijmout má.
Po nocích bráníme je
těmahle rukama.*

...

A tebe vidím,

...

*A prsa dálky vidím
a okno vidím
v dálce démantové.
Sedmibolestní,
lazaři !*

*A okno vidím
v dálce démantové!*

Opakováním prvního a posledního verše v závěru je shrnuto celé napětí mezi bolestí a láskou, na němž je báseň postavena. Vzniká pointa s romantickou propastí uprostřed.

Tyto postupy jsou dány snahou zůstat v rámci obyčejných slov a ukázat, že ona sama v sobě skrývá patos, symbol, filozofický smysl. V tom je Holub typickým spolutvůrcem poezie všedního dne i s jejím polemickým zaměřením. První verš sbírky má v sobě protest, odmítnutí vznešené abstrakce.

Problematika poezie všedního dne se však v Denní službě uplatňuje ještě jinak. Především je tu v jedné básni člověk nazván „nejmín známým druhem“; skoro by to svádělo k domněnce, že Holub chce snášet materiál k poznání tohoto „druhu“, chce líčit „scénky ze života“. O to se pokusil – naštěstí – jen několikrát a zbásnil obrázky, dobré do špatných čítanek (Zahradník). Ale jinak ve sbírce neběží o průzkum, hromadění fakt. Holub poznal – a svědčí o tom pohled na básně, jež do sbírky nezařadil – že jeho programu neodpovídají verše objektivně zobrazující a také ne lyrika vyznání a citových zpovědí. Pokud tedy se ve sbírce objevují motivy a situace „všedního dne“, vystupují skoro výlučně jako symboly. Takoví jsou např. Kluci u řeky nebo Nošení uhlí, báseň, v níž se nejobyčejnější úkon mění v jakýsi tajemný obřad, líčený napjatým šepotem a náboženskou symbolikou.

Obsahem těchto básní-symbolů je v podstatě jediný motiv: naděje ukrytá v obyčejných lidech a jejich skutcích. Víra ne vždy zcela vysvětlitelná, někdy skoro absurdní. Ve smradlavé řece na předměstí by každá ryba lekla, ale naivní důvěra rybařících kluků je tak silná, že... Básník je ochoten důvěřovat s nimi. Věřit v zázrak.

Kdo zase krčí rameny? Ty verše psal vědec, člověk obeznámený s rozmachem moderní civilizace, a nadto básník, který, jak bylo ukázáno, založil konstruktivní princip své tvorby na intelektu. Je příznačné pro dobu jaderných zbraní, že právě Holub postavil do čela jedné z klíčových básní své knihy citát z Einsteina: Morálka je víc než intelekt. Nás rozbor Holubovy intelektuální kompozice snad dává tušit, jak závažný výrok je to pro něho – neboť Einsteinova věta se dotýká základních vrstev jeho osobnosti.

Už nad Šotolovou sbírkou jsme měli příležitost si to uvědomit. Jsou místa, kde nás intelektuální poznání nechává na holičkách. Patří k nim i ta nejzávažnější otázka – otázka po budoucnosti lidstva. O té bude zřejmě rozhodovat něco, co nelze jen tak definovat řečí logických soudů a vědeckých zákonů: vnitřní energie lidí, stupeň jejich probuzenosti, solidarity a sebedůvěry. Jejich schopnost k činům, zároveň probouzená i umrtvovaná ve světě, kde se záblesky pravdivého života střetávají se zákony „odcizení“.

Za těchto okolností nemůže být básníková víra jen věcí intelektuálního poznání (tím méně nějakého fantomu „bytostného optimismu“), ale záležitostí činu, zápasu. To se odráží v romantismu Holubovy Denní služby, tím více, že sbírka je nasycena motivy a pojmy moderní vědy a techniky.

Celá sbírka je plná zápasu o takovou víru. Zápasu, jaký dnes může svádět jen básník-socialista, bezvýhradně spojený s naším světem, spoluvytvářící ho, v něm nalézající svou naději.

Tento základní problém je u Holuba komplikován ještě faktem, že poezie pro něho není jediným, a dokonce snad ani ne hlavním způsobem, jak se vyrovnávat se skutečností. Poezie tu není osudem, spíše jistou kompenzací. Proto se v ní dostávají ke slovu právě ty živly, které ve vědecké práci musí mlčet. A právě touto neobvyklou cestou se do ní dostávají problémy současného člověka, konflikt morálky a intelektu je prožíván koncentrovaně. Projevuje se to i ve snaze postavit vedle analytického vědeckého obrazu světa syntetické vidění básnické. Druhá část sbírky manifestuje „oscilaci od košťat k vlasaticím“ a v básni Těsto se hovoří o „prapodstatě (kdysi nad propastí), vtělené do bandurů“. Tedy krátké spojení mezi „všedním dnem“ a jakýmsi obecným ontologickým pojmem. Jakým? To není bohužel dost jasné. Holubův výraz je tu a na několika podobných místech zastřen jakousi zastaralou literární konvencí, místo obrazu nastupuje vymyšlená vyumělkovanost: „A z trikolor trápení smrtelných / nitky moudření / den za dnem / vytahujeme.“

Nejlepší básně knížky jsou soustředěny v posledním oddílu. Naprosto ne proto, že Holub tematiku lékařské práce nejlépe „zná“. Znalost životních fakt, jak ji proklamuje běžná teorie soudobého popisného realis-

mu, má v poezii podružný význam. Důležitější je skutečnost, že v oblasti vlastní práce Holub v „zázraky“ nevěří – vlastní činorodost se jeví člověku jako něco přirozeného, což bylo i vysloveno: „A tady bílý kůň nevystoupí z hlubin, / neobjeví se ohnivý list.“

Hlavní příčina, proč Holub dospěl nejdál takovými básněmi jako *Ambulance*, *Nemocní budoucnosti* nebo *Denní služba*, je však v tom, že problematika morálky a intelektu, pro básníka centrální, se tady odhalila nejhluběji a nejostřeji. Ta každodenní přesná a mravenčí píle není v konfrontaci s šíleným gestem strůjců válek (jež je na jejím pozadí nejnázorněji odsouzeno) marná a slabá, protože je nasycena hlubokým morálním obsahem – nejen tedy hodnotami intelektuálními. A vyjadřuje vnitřní patos své práce, to, čím denní přerůstá ve věčné a služba ve svobodu, může Holub poctivě říci: „A bude země nová / a nebe nové.“

*

Ve srovnání s Holubem je možno z Bruknerovy sbírky *Malá abeceda* izolovat méně filozofických a morálních závěrů a úvah vyjádřitelných v obecně pojmové rovině. Brukner, jak se *dosud* jeví, je především velký spontánní talent lyrický. Tvoří z bezprostředního styku s lidmi a s věcmi, nikoli pro vyslovení shrnujícího soudu, který tento styk v člověku vyvolává. Má něco, co bylo nám všem, vyjímaje Floriana, odepřeno: šťastnou sebejistotu, s níž se dává samozřejmě a cele beze strachu, že to nebude dost originální, dost závažné, dost objevené. Jestliže jsme v poslední době pozapomínali, že také drobné sladkosti života mají své místo v poezii, připomíná nám to autor *Dobráka* a *Zátiší s podzimním sluncem*. Mezi dvěma poryvy života jsou takové okamžiky a není proč je zamlčovat.

Brukner znovu dokazuje, že tyto okamžiky nemají nic společného s konvenční idylou kraviček, dívčích blůzek a cestiček k domovu. Také takové chvíle mají svou moderní, současnou podobu. I bez asistence neonů a řinčících tramvají. Vezměte si báseň podle Mucchiho obrazu: je vystavěna z konvenčního materiálu, od pravidelných čtyřverší přes výběr motivů až po kompozici, jež v poslední sloce ruší iluzi a dává básníkovi pronést skoro poučný komentář; a přece citové ovzduší tu je zcela dnešní – mužné, nesentimentální (srovnej dávnověk sociální poezie), něžně smyslné... Brukner nemusí bojovat o současnost, nemusí ji hledat – má ji, ona je v úhlu jeho pohledu. A to je snad to nejdůležitější, co je možno říci o první sbírce lyriky.

Z tohoto hlediska se *Malá abeceda* jeví jako pravý protiklad reflexivní, problematické Holubovy *Denní služby*. Lze to znovu ukázat na kompozici jednotlivé básně. U Holuba jsme viděli, jak kompoziční opakování je spjato s významovým posunem; logický postup myšlení byl tím podtrhován a prostřednictvím kompozice ovládal celou strukturu. Srovnejme

s tím Bruknerovy básně osnované na paralelismu slok a motivů, Malířku kýčů například. Zde každá sloka tvoří uzavřený, samostatný celek; paralelismus způsobuje, že sloky nenavazují na sebe, každá začíná jaksí „znova“, má svůj samostatný vztah k tématu, každá sloka sama o sobě „znamená“ celé téma. A cyklické opakování první sloky v závěru připomíná opakování hudebního motivu. To je typická písňová kompozice. Možná říci emocionální, náladová – v protikladu k Holubově racionalismu.

Zde je ovšem nutno podotknout, že tento výklad některé problémy zjednodušuje. Co by se mělo vykládat jako různé tendence, větší nebo menší míra určité vlastnosti, se tu v zájmu větší výraznosti poněkud absolutizuje. V uvedené Malířce kýčů nejsou jednotlivé sloky jen korálky různých barev na tenké nitce. Asi by nešlo zaměnit jejich pořadí – probíhá tu dokonce jistý lyrický „děj“. Přesto však je emocionální, písňový typ Bruknerovy kompozice dosti zřetelný. A to je ovšem v těsné souvislosti s básnickovým samozřejmým, bezprostředním poměrem k životu.

Z těchto zjištění nelze, jak by se snad zdálo, dělat závěry pro psychologii básnické tvorby u konkrétního autora. Nejméně už bych chtěl o Bruknerovi tvrdit, že „zpívá jako pták“, tj. pudově a nevědomky. Tak už se dnes vůbec nebásní. Výraz, prostředky literární stylizace, dnes básníkovi „nevytanou“: volí je. Za námi je mnoho kultury a my o ní víme. Brukner například o ní ví velmi mnoho. Některé rysy v jeho sbírce, jež je plna uměleckých reminiscencí, ukazují, že je to skoro poeta doctus. Ale i to vzdělání je pro něho něčím samozřejmým, vzduchem, který dýchá. Nemusí se drát k realitě vrstvami kultury. Kde potřebuje, přijde mu kultura na pomoc, aby se reality zmocnil.

Dovede užít i rafinovanost, jako je hra černé a bílé barvy ve Velkém neznámém.

Verše Malé abecedy vznikly na podkladě jednotného uměleckého programu. Tak, jak je uveden v básni Hráč na klavír, je velmi blízký pozicii všedního dne. Východisko v současném okamžiku básnického vývoje vidí Brukner v drobných evidentních faktech či spíše konáních života. Ví však, že je to jen průchodní stadium, „ladění“, „kašička“ básníků. Tento *motiv počátku* prostupuje celou sbírku a prolíná se v něm pocit debutujícího autora s obrazem světa, který začíná svou historii, jehož rozhodující okamžiky teprve nadejdou:

*Točí se, točí -
jsem jen halda hlíny,
Rodin mne v prstech konejší,
nemám tvář, avšak mám už stíny
a světla, jsem už dnešnější.*

Nová generace?

*Točí se, točí -
vše je dosud v tvaru
mléčných drah, mlhovin a kuřátek,
na vrchol dostoupil bod varu
a začíná zas začátek.*

(Za časů hliníkových hvězd)

Je přirozené, že s tím ruku v ruce jde i starý lyrický motiv „prvního vidění“ – dětského bezprostředního zírání na věci čerstvými očima, okouzlení tím nejjednodušším (báseň Dítě maluje smysl slov).

Situace Rodinova Kamenného věku má v sobě jistě i kus bolestné nedočkavosti a napětí, třebaže není tragická. Brukner zná především její jasné stránky a také to svědčí o jeho důvěryplném postoji ke světu. Brukner je mezi lidmi a věcmi doma. Venkovan, který přišel do Prahy na studie s pochybnostmi, zda se mu nebude stýskat, se rychle skamarádí se smíchovským činžákem. Od věcí, s nimiž si Šotola není zcela jist, „která z nich právě zraje k explozi“, nečeká autor Malé abecedy žádnou faleš, nevidí v nich žádnou dvojnáčnost. Jestliže Holubovi byly předměty denního života symbolem a poezie začínala odkrytím jejich skrytého smyslu, pro Bruknera mají hodnotu samy sebou. Jako chleba a vodu potřebujeme dnes znova takovou poezii. Není lehčí, není méně poctivá a statečná než ta, která byla ve své důvěře zrazena a teď o ni znovu zápasí. Má svou důležitou společenskou úlohu – dává ústa našim tichým radostem, získává člověka zpátky pro svět, probouzí zapomenutou oddanost bezelstnou, to, čemu se kdysi říkalo amor fati... To, co je snad na konci – nebo také úplně na začátku.

Jestliže jsem hovořil o hodnotě, kterou mají pro Bruknera věci samy sebou, neznamená to samozřejmě, že by v Malé abecedě nedocházelo ke stylizaci. Bruknerova stylizace spočívá v úsilí o lehkost. Těžké, hmotnaté „všední“ věci a ty nejšedivější životní situace do sebe nabírají vzduch – ne, žádný lehčí plyn, nevnesou se od země – dostávají matný stříbrný lesk, takže se v nich polehounku odráží nebe. Zdá se, že hlavním Bruknerovým pomocníkem v této práci není obraznost, i když jí nemá nedostatek: Brukner spíše tlumí své metafory, podřizuje je jednotné melodické křivce celé básně. Myslím, že úlohu „vylehčování tíže“ plní v Malé abecedě především činitelé rytmizační: ať už je to celkový kompoziční rytmus básně, projevující se, jak jsme ukázali, v písňovém paralelismu slok, nebo veršový rytmus, skoro strojově pravidelné a zase suverénně porušované trocheje, jamby i dnes tak málo užívané rozměry tříslabičné. Dojem lehkosti vzniká z toho, že drsný a nepoddajný materiál všedních dní se tu vpravuje do metrických a kompozičních schémat tak (alespoň zdánlivě) snadno:

*Dva, kteří si vaří kávu
v jednom hrnci s jedním uchem,
dva, kteří se vydýchali
jako pokoj s čerstvým vzduchem.
Dva vlastníci jedné římsy,
na níž mléko v škrálopou chladne.*

*Stránky novin roztržené,
dva polibky nenápadné.*

Pro toto zdůraznění básnického rytmu není jistě bez významu ani to, že se ve sbírce velmi často vrací motiv hudby a tance; jedna z nejlepších Bruknerových básní je rytmována třemi hlasy Bachovy fugy, snaží se přímo o literární ekvivalent této hudební formy.

Tento způsob stylizace je zřejmě spjat s oním pojetím společenské úlohy poezie, jak jsme je formulovali výše. Navíc pak se Brukner takto vyrovnal ještě se dvěma problémy. Jednak se vyhnul nebezpečí, které vždy hrozí poezii tohoto typu – nebezpečí figurkárství a žánrovitosti; Brukner nikdy nebo téměř nikdy nepropadá drobnokresbě a lacinému vtípkování, dokáže vždy uspořádat svůj materiál do čisté a lehké linie. Za druhé učinil svou poezii sdělnou, bezprostředně působivou, přístupnou i literárně méně zběhlému čtenáři – a to bez slevování na vlastních nárocích uměleckých. To je velký a vzácný úspěch, i když v dnešní čtenářské situaci není záruky, že tato velká možnost bude doopravdy realizována.

Tak se nám pomalu doceluje obraz básníka jasných životních poloh. Brukner samozřejmě ví i o lidském trápení. Reaguje na ně způsobem lidového člověka – ne analýzou příčin, ale soucitem, povzbudivým slovem. Někdy se čtenář neubrání pocitu neuspokojení, dokonce banality – viz např. závěr básně Ošklivá. Brukner nedovolí, aby báseň vyzněla disonancí, nechala za sebou ovzduší nervozity a pochyb. Raději opakuje na konci nějakou rozšafnou, fousatou moudrost. (Výjimkou je tu báseň Eroica; ta končí osudovou otázkou dnešního mladého člověka, otázkou, která nebyla a nemůže být zodpovězena.) Tato snaha po definitivnosti, která se leckdy musí uchýlovat k pravdám jen zdánlivě definitivním, je zřejmě sama velmi nedefinitivní a pro pozornějšího čtenáře vlastně zesiluje ovzduší „počátku“.

Ale právě tato relativní, dočasná základna, v níž bys prstem mohl nakreslit dráhy trhlin dosud nerozpuklých, umožnila Bruknerovi vyslovit několik závažných a pravdivých prožitků v celé jejich prostotě a – snad to smím tak nazvat – monumentální jednoznačnosti. A především tedy víru v prostého člověka, který se všemi svými slabostmi a malichernostmi je

Nová generace?

nositelem rozvoje, tvůrcem. Tady se Brukner schází s autorem tak odlišným, jako je Holub. A nejen s ním. Ten Johann Sebastian Bach, který přemýšleje o domácnosti a o dvorských plotkách a handruje se se svým Bohem vytvoří nesmrtelné dílo, je konkrétnější obdoba Štolova „pěšího ptáka“. Snad s jediným rozdílem: Štolovi hrdinové více hazardují, jsou nuceni zdvihat větší tíži vlastních bolestných pochybností než tento lidový muzikant, který má plno potíží, ale je si sám sebou a svým dílem, vytvořeným skoro mimochodem, koneckonců jist.

Toto netragické pojetí se konečně projevuje i v básni Soukolí světa, v níž Brukner reaguje na základní otázku současnosti. Obyčejný člověk uprostřed bouřlivého a snad ničivého rozvoje civilizace se neděsí, neboť prostě věří ve správný chod celého soukolí, v přibývajícím lidství, které se nakonec nezmýlí:

*A na dně všeho toho děsu,
na tichém místě v soukolí,
jsem já a trpělivě nesu
aktovku, bochník chleba, cokoli.*

...

*Z rozhledny vidím dole v trní
zem skrojenou jak půlměsíc,
soukolí světa tiše vrní
a lidí pode mnou
je zase nějak víc.*

Ano, je možno vykřiknout tisíc úzkostných námitek proti této harmonii. Nespěchejme. Prožívá-li se „začátek“ takto, je to dobré.

Brukner je – dovoluňte mi zdiskreditovanou terminologii – příslušníkem mladší vlny naší mladé generace: lidé, kteří prožili válku ještě jako děti, vyrostli ve společnosti na vzestupu a dospívající obrátili svou důvěru i nedůvěru tak, že se nezmýlili. K nejlepším vlastnostem této generace patří věcnost a skepse k velkohubosti a pózám, snaha vidět věci tak, jak jsou, a podle toho jednat. V *tom* bude její přínos k rozvoji českého života. Tento typ není mezi námi jediný; je i mnoho zmatku, skepse k hodnotám a důvěřivosti k pahodnotám, tradicionalismu a myšlenkové neurčitosti. Také tyto rysy generace dostaly už svůj básnický výraz. Tím důležitější je pro nás směřování Bruknerovo. V Malé abecedě si ujasnil, co má rád. Je toho hodně. Tolik, že se bude oč opřít, až bude nutno vsadit více.

(1958)